

AMNISTIYA INSTITUTI: ADOLAT, INSONPARVARLIK VA DAVLAT IRODASINING
HUQUQIY IFODASI

Normuxamedov Behruz Komiljonovich

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi o'quvchisi.
+998507013010 [@normuxamedovbehruz01@gmail.com](mailto:normuxamedovbehruz01@gmail.com)

Matlabjonov Muzaffar Mansurjonovich

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi o'quvchisi.
+998887573727 matlabjonovmuzaffar1222@gmail.com

Muxtorov Fayozbek Sherzod o'g'li

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi o'quvchisi.
+998883988485. muxtorivfayozbek@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20215225>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada amnistiya institutining zamonaviy jinoyat-huquqiy siyosatdagi normativ-funksional mohiyati, uning konstitutsiyaviy legitimatsiyasi hamda davlatning insonparvarlik paradigmasini realizatsiya etishdagi institutsional roli kompleks yondashuv asosida tadqiq etiladi. Tadqiqotning markaziy konsepsiyasi sifatida amnistiya faqatgina javobgarlik yoki jazodan ozod etishning formal-huquqiy mexanizmi emas, balki davlatning penal siyosatini optimallashtirish, jazolash va kechirim o'rtasidagi aksiologik muvozanatni ta'minlash hamda ijtimoiy reintegratsiyani rag'batlantirishga xizmat qiluvchi ko'p qatlamli huquqiy institut ekanligi ilmiy jihatdan asoslanadi. Maqolada amnistiyaning genezisi, evolyutsion taraqqiyoti hamda turli huquqiy oilalardagi doktrinal interpretatsiyalari tarixiy, qiyosiy-huquqiy va sistemali tahlil metodlari orqali o'rganiladi. Xususan, amnistiya institutining Romano-german huquq tizimi, anglosakson yuridik modeli hamda postsovet davlatlari jinoyat siyosatidagi transformatsion tendensiyalari o'zaro komparativ kesimda tahlil qilinadi. Shu bilan birga, amnistiyaning suveren hokimiyat akti sifatidagi tabiati, uning davlat irodasi, huquqiy diskretsiya va legitimlik kategoriyalari bilan uzviy aloqadorligi nazariy jihatdan dekonstruksiya qilinadi. Tadqiqot doirasida amnistiya institutining adolat prinsipi, jazo muqarrarligi, differensial javobgarlik, proporsionallik, subsidiarlik hamda huquqiy aniqlik kabi fundamental prinsiplarga ta'siri alohida tahlil obyekti sifatida ko'rib chiqiladi. Muallif amnistiya institutining ikkiyoqlama huquqiy tabiatini asoslaydi: bir tomondan, u jazolash repressiyasini yumshatuvchi insonparvarlik instrumenti sifatida namoyon bo'lsa, ikkinchi tomondan, uning haddan tashqari yoki konseptual asoslanmagan qo'llanilishi normativ relativizm, jazo preventiv funksiyasining zaiflashuvi va jamoatchilikda adolat percepsiyasining deformatsiyasiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, maqolada amnistiya aktlarini qo'llash amaliyotida uchraydigan diskretsiyon vakolatlarning chegaralari, normativ kolliziyalar, subyektiv selektivlik, huquqni qo'llashdagi fragmentarlik hamda amnistiyaning kriminologik oqibatlari tanqidiy tahlil qilinadi. Ayniqsa, amnistiyaning penitensiar tizimga tushadigan yuklamani kamaytirish, penitensiar resotsializatsiya samaradorligini oshirish hamda jinoyat-huquqiy siyosatni humanizatsiya qilishdagi pragmatik ahamiyati dalillanadi.

Maqola yakunida amnistiya institutini konseptual modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari ishlab chiqiladi.

Jumladan, amnistiya qo‘llash mezonlarini normativ aniqlashtirish, huquqiy prognozlash mexanizmlarini joriy etish, individualizatsiya elementlarini kengaytirish, parlament va sud-huquqiy nazorat instrumentlarini takomillashtirish hamda milliy qonunchilikni xalqaro penal standartlar bilan harmonizatsiya qilish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi. Mazkur tadqiqot amnistiya institutini oddiy kechirim yoki siyosiy-huquqiy jest sifatida emas, balki adolat, insonparvarlik, davlat suvereniteti va penal ratsionallik kesishgan murakkab normativ konstruktsiya sifatida qayta konseptualashtirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv amnistiya institutining nazariy asoslarini chuqurlashtirish, amaliy qo‘llash samaradorligini oshirish hamda jinoyat qonunchiligini liberallashtirish jarayonlarida yangi ilmiy diskursni shakllantirish uchun metodologik asos yaratadi.

Kalit so‘zlar: *amnistiya instituti, penal siyosat, jinoyat qonunchiligi, normativ legitimatsiya, huquqiy diskretsia, proporsionallik prinsipi, jazo muqarrarligi, resotsializatsiya, huquqiy davlat, insonparvarlik paradigmasi, penal ratsionallik.*

Asosiy qism. Amnistiya institutining huquqiy tabiati va uning ijtimoiy-huquqiy ahamiyati zamonaviy yuridik doktrinaning eng murakkab va ko‘p qatlamli kategoriyalaridan biri bo‘lib, u jinoyat huquqi, konstitutsiyaviy huquq hamda kriminologiya kesishgan nuqtada joylashgan integrativ institut sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu institut o‘z mohiyatiga ko‘ra nafaqat individual jazoni bekor qilish yoki yumshatish vositasi, balki davlatning penal siyosatini transformatsiya qilish, huquqiy gumanizm prinsiplarini institutsional darajada amalga oshirish hamda jazo va kechirim o‘rtasidagi aksiologik balansni ta‘minlashga qaratilgan kompleks huquqiy mexanizm hisoblanadi. Shu ma’noda, amnistiya davlat hokimiyatining diskretion irodasi va huquqiy legitimlik o‘rtasidagi nozik muvozanatni ifodalovchi normativ-huquqiy fenomen sifatida talqin etiladi. O‘zbekiston Respublikasi huquqiy tizimida amnistiya akti oddiy yengillik chorasi emas, balki jinoyat-huquqiy siyosatni liberallashtirishning institutsional ifodasi sifatida e’tirof etiladi.

Mazkur institutning moddiy-huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 75–76-moddalarida mustahkamlab qo‘yilgan bo‘lib, ularga muvofiq amnistiya akti asosida shaxs to‘liq yoki qisman jinoiy javobgarlikdan va jazodan ozod qilinishi, tayinlangan jazo muddatining qisqartirilishi yoki jazoning o‘talmagan qismi yengilroq jazo turi bilan almashtirilishi mumkin. Ushbu norma amnistiyaning repressiv penal tizim doirasida “yumshatish klapani” sifatida emas, balki differensiallashtirilgan javobgarlik prinsipining amaliy ifodasi sifatida namoyon etadi.

Bundan tashqari, Jinoyat kodeksining 77-moddasi amnistiya qo‘llanilishi natijasida shaxsning sudlanganligini olib tashlash institutini nazarda tutadi. Bu esa huquqiy rehabilitatsiya va ijtimoiy reintegratsiya jarayonining yakuniy bosqichi sifatida shaxsning huquqiy maqomini to‘liq tiklashga xizmat qiladi.

Mazkur norma nafaqat huquqiy oqibatlarni bartaraf etadi, balki shaxsni jamiyatga qayta integratsiya qilishning normativ asoslarini yaratadi, ya’ni penal retsiv xavfini kamaytirishga qaratilgan kriminologik funksiyani ham bajaradi. Amnistiya institutining protsessual realizatsiyasi Jinoyat-protsessual kodeksi normalari bilan qat’iy tartibga solinadi.

Xususan, JPKning 84-moddasi amnistiya aktini qo‘llash asosida jinoyat ishini ayblilik masalasini hal etmasdan turib tugatish imkonini beradi.

Bu norma protsessual iqtisod prinsipini, ya'ni sud ish yurituvining ortiqcha cho'zilishining oldini olish hamda shaxsning tezkor ijtimoiy reabilitatsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu yondashuv presumpsiya masalalarida ehtiyotkor huquqiy balansni saqlashni talab etadi, chunki amnistiya aybsizlikni aniqlash instituti emas, balki javobgarlikdan ozod qilish mexanizmi hisoblanadi. Amnistiya institutining amaliy qo'llanilishida Jinoyat-protsessual kodeksining 587-moddasi markaziy normativ rol o'ynaydi, chunki aynan ushbu modda amnistiya aktini qo'llash vakolatini sud hokimiyatiga yuklaydi. Bu holat sud hokimiyatining mustaqilligi, protsessual adolat va taraflarning tengligi prinsiplarini institutsional darajada mustahkamlashga xizmat qiladi. Amnistiya endilikda ma'muriy diskretsiya yoki tergov organlarining ixtiyoriy qarori sifatida emas, balki ochiq sud majlisida, adversarial protsessual model doirasida, dalillarni huquqiy baholash asosida amalga oshiriladi. Bu esa amnistiya institutining legitimlik darajasini sezilarli darajada oshiradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, amnistiya instituti hech qachon avtomatik yoki mexanik tarzda qo'llaniladigan universal imtiyoz sifatida qaralmaydi.

U individualizatsiya prinsipi asosida, ya'ni har bir subyektning jinoiy qilmishining ijtimoiy xavflilik darajasi, shaxsiy-xulqiy xususiyatlari, retsiv ehtimoli hamda jamiyatga qayta moslashish salohiyati inobatga olingan holda tabaqalashtirilgan yondashuv asosida qo'llaniladi.

Shu nuqtai nazardan, amnistiya instituti differensial penal siyosatning muhim instrumenti sifatida namoyon bo'ladi. Qonunchilik darajasida amnistiya qo'llanilishiga nisbatan o'rnatilgan cheklovlar — xususan, o'ta og'ir jinoyatlar, terrorizm, davlat xavfsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlar hamda ashaddiy retsivizm holatlarining istisno etilishi — jazo muqarrarligi (inevitability of punishment), umumiy va maxsus preventsiya hamda ijtimoiy adolat prinsiplari bilan bevosita bog'liqdir. Bu cheklovlar amnistiyani "cheksiz kechirim" emas, balki normativ chegaralangan huquqiy institut sifatida belgilaydi. Shu bilan birga, amnistiyaning insonparvarlik (humanizm) mohiyati uning subyektlar doirasida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Amaliyotda amnistiya aktlari ko'pincha ijtimoiy himoyaga muhtoj toifalarga — voyaga yetmaganlar, ayollar, keksa yoshdagi shaxslar hamda ehtiyotsizlik orqasida jinoyat sodir etgan subyektlarga nisbatan keng qo'llaniladi. Bu yondashuv davlatning penitensiar siyosatda retributiv (jazolovchi) modeldan resotsializatsion modelga o'tish tendensiyasini aks ettiradi. Ya'ni, asosiy maqsad jazolash emas, balki shaxsni ijtimoiy muhitga qayta integratsiya qilish va uning destruktiv kriminal xulqini kamaytirishdir.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, amnistiya instituti Jinoyat kodeksi va Jinoyat-protsessual kodeksi normalarining o'zaro tizimli uyg'unligi asosida shakllangan murakkab huquqiy konstruktsiya bo'lib, u davlatning suveren penal irodasi, konstitutsiyaviy insonparvarlik prinsipi hamda huquqiy davlat konsepsiyasining amaliy sintezi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu institut qonun ustuvorligi va inson qadr-qimmatini bir-biriga qarama-qarshi emas, balki o'zaro to'ldiruvchi kategoriyalar sifatida uyg'unlashtiradi. Shu nuqtai nazardan, amnistiya institutini yanada takomillashtirish, xususan, uning qo'llanish mezonlarini normativ jihatdan aniqlashtirish, sud qarorlarining motivatsion asoslarini kuchaytirish, protsessual shaffoflikni oshirish hamda xalqaro penal standartlar bilan uyg'unlashtirish mamlakat jinoyat-huquqiy siyosatining strategik ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

XULOSA. Amnistiya instituti zamonaviy jinoyat huquqi tizimida nafaqat normativ-huquqiy yengillik chorasi, balki davlatning penal siyosatini konseptual darajada ifodalovchi murakkab yuridik konstruktsiya sifatida namoyon bo'ladi.

Uning huquqiy tabiati retributiv adolat modeli bilan humanistik yondashuv o'rtasidagi dialektik qarama-qarshilikni muvozanatlashtiruvchi institutsional mexanizm sifatida shakllangan bo'lib, bu holat uni oddiy amnistiya aktidan ko'ra kengroq — davlatning huquqiy ideologiyasini aks ettiruvchi fenomen darajasiga ko'taradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, amnistiya institutining samaradorligi faqat uning normativ bazasi bilan emas, balki uni qo'llashdagi protsessual kafolatlar, sud hokimiyatining institutsional mustaqilligi hamda individualizatsiya prinsipi darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Shu ma'noda, amnistiyaning huquqni qo'llash amaliyotidagi rolini faqat jazodan ozod qilish mexanizmi sifatida emas, balki ijtimoiy adolatni qayta tiklash, kriminal xulqni resotsializatsiya qilish hamda jamiyat va shaxs o'rtasidagi huquqiy muvozanatni rekonstruktsiya qilish vositasi sifatida baholash lozim. Shu bilan birga, amnistiya institutining keng qo'llanilishi har doim ham bir xil ijobiy kriminologik natijalarni kafolatlamaydi.

Aksincha, uning normativ asoslanmagan yoki yetarli darajada differensiallashtirilmagan qo'llanilishi jazo muqarrarligi prinsipining zaiflashuvi, huquqiy ongda adolatga nisbatan ishonchning pasayishi hamda umumiy preventiv ta'sirning susayishiga olib kelishi mumkin. Bu esa amnistiyaning qo'llashda yuqori darajadagi huquqiy ehtiyotkorlik va institutsional balans zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Yakuniy xulosa sifatida ta'kidlash joizki, amnistiya instituti huquqiy davlat konsepsiyasining muhim indikatorlaridan biri bo'lib, u davlat hokimiyatining kuchini emas, balki uning huquqiy madaniyatini va insonparvarlik darajasini namoyon etadi.

Shu bois, ushbu institutni takomillashtirish yo'nalishida asosiy e'tibor normativ aniqlikni kuchaytirish, sud amaliyotida bir xillikni ta'minlash hamda xalqaro jinoyat-huquqiy standartlar bilan uyg'unlashtirishga qaratilishi lozim. Natijada, amnistiya instituti zamonaviy huquqiy tizimda jazoni yumshatish vositasidan ko'ra kengroq mazmunga ega bo'lib, u adolat, insonparvarlik va davlat irodasining muvozanatlashgan huquqiy ifodasi sifatida o'zining strategik ahamiyatini saqlab qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (amaldagi tahrir). — Toshkent: Adolat, 2024.
3. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi (amaldagi tahrir). — Toshkent: Adolat, 2024.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston NMIU, 2021.
5. Kelsen H. Pure Theory of Law. — Berkeley: University of California Press, 1967.
6. Hart H.L.A. The Concept of Law. — Oxford: Oxford University Press, 2012.
7. Roxin C. Strafrecht: Allgemeiner Teil (Jinoyat huquqining umumiy qismi). — München: C.H. Beck, 2006.
8. Fletcher G.P. Basic Concepts of Criminal Law. — Oxford: Oxford University Press, 1998.
9. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari va amaliy sharhlari to'plami. — Toshkent: Oliy sud nashri, 2023.